

figyelmet fordít arra is, hogy a beszédben a török uralkodó, továbbá Mohamed próféta milyen módon kerül jellemzésre.

Bár jelen ismertetés egyáltalán nem törekedhetett a teljességre, de talán érzékeltetni tudta a tanulmánykötetben szereplő témák sokrétűségét, mely a szerző tág érdeklődési körén kívül alapos felkészültséget és nyelvi tájékozottságot is alátámasztja. A szakmai ismeretanyagának az olvasó által történő feldolgozását a szerző olvasmányos stílusa jelentős mértékben megkönnyíti. Nótári Tamás tanulmánykötetét haszonnal tudják forgatni a római jog, illetve az egyetemes jogtörténet kutatói, de bizonyosan tarthat számot a történészek, a klasszika-filológusok, valamint az antikvitás iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is.

JEGYZETEK

¹ NÓTÁRI T.: *Iuridicophilologica. Tíz tanulmány.* Budapest, 2004, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. 217 p.

² Ezen tényre hangsúlyozza NÓTÁRI TAMÁS is. Lásd: NÓTÁRI T.: Emlékezés Szádeczky-Kardoss Samu professzorra. *Jogtörténeti Szemle* 2005. évi I. szám. 45.

³ Lásd: CICERO: *Négy védőbeszéd.* (fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta: Nótári T.) Szeged, 2004. A munkáról szóló ismertetést lásd: BOÓC Á.: Cicero: Négy védőbeszéd. *Jogtörténeti Szemle*, 2005. évi I. szám. 70–71.

⁴ Lásd: T. NÓTÁRI: Summum ius summa iniuria. Comments on the Historical Background of a Maxim of Interpretation. *Acta Iuridica Hungarica.* 2004/3–4. 301–321.

BOÓC ÁDÁM

P I H E N Ő

FAZEKAS ANETT

„Vesd ki a gonoszt közüled!”¹

Boszorkányüldözés világszerte és megdöbbentő esetek Békés megyéből

2. rész

Magyarországon is elevenen élt közepkorban a boszorkányokba, varázslókba vetett hit, számos törvényt hoztak ellenük. Már I. István II. törvénykönyvének a 31. fejezetében ez olvasható:

„Ha valami boszorkány találkozik, vigyék a birák törvénye szerint az egyház eleibe és bizzák a papra, hogy bőjtöltesse és oktassa hitben; bőjtölés után pedig menjen haza.

1.§. Ha másod izben találtatik azon vétekben, alázza meg magát ismét bőjtöléssel; annakutána a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén mellére, homlokára és vállá közé, menjen haza.

2.§. Ha pedig harmad izben, adják a birák kezébe.”¹

Törvényeiben rendelkezik a strigákról. Valószínűleg a régi pogány valláshoz ragaszkodó varázslónőket tekintették ezeknek, ezért némileg elkülönül európai társaitól.

Maga a *striga* szó görög eredetű. A bagoly neve görögül (latinosan átírva strinx, stringos, ebből származik a latin strix, strigis és a striga). Jellemző, hogy a Burián-Édesfőle latin-magyar szótárban ez olvasható²: „*a strix, strigis, fülesbagoly: a régiek hite szerint a gyermekek vért szívja.*” A babonák iránt fogékony népek hite szerint tehát a strigák állattá (bagoly, vámpír) átváltozó boszorkányok

voltak, éjjel röpködő lények, akik ember, főleg gyermekek vérével táplálkoztak, s általában az embereket eleméztik. Ez a hiedelem az egész Földön elterjedt.

I. László törvénye egy kalap alá veszi a strigákat a rossz erkölcsű nőkkel: (I. törvénykönyv 34. fejezet; *A lator asszonyok és boszorkányok meglakoltatásáról.*)

„*A lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, a mint a püspök jónak látja.*”²³

Kálmán I. törvénykönyvének 57. fejezetében ezt olvashatjuk: „*A boszorkányokról pedig, mivel nincsenek, semmi emlékezet ne legyen.*”²⁴ Ezt sokan azzal magyarázzák, hogy Kálmán nem hitt a boszorkányok létezésében, és ezzel több évszázaddal megelőzte korát. Azonban nem így van: ő is hitt a boszorkányokban és varázslókban, de a strigák létezését az egyház tagadta, s mint a régi pogány vallások maradványát tiltotta a bennük való hitet.

A varázslással, boszorkánysággal való rontás (*maleficium*) bűne miatt már a XI-XV. században is folytak perek Magyarországon. Buda város XV. század elejéről származó jegyzőkönyve is foglalkozik ezzel a témával. Akit ebben első ízben találnak bűnösnek, arra pellengéért szab, de ha visszaesik bűnébe, máglyára kell küldeni.

A legrégebbi boszorkányper, amelyről tudunk, 1565-ben Kolozsvárott, Botzi Klára ellen folyt. E perből látszik, hogy már előzőleg égettek boszorkányokat e városban – a „szokott helyen” –, s nem ez volt az első ilyen per Magyarországon. A boszorkányperrek kezdettől fogva nem az inkvizíció, hanem a világi hatóság, városi, megyei bíróság vagy úriszék előtt folytak.

Külön boszorkányüldözőket sohasem neveztek ki. De a papság, akármilyen felekezeti legyen is, kötelességének tartotta, hogy a boszorkányok után nyomozzon. Az egyházi főhatóság a XVI-XVII. században a felekezeti körútján mindenütt kérdezősködött, s számos adatunk van arról,

hogy a papság uszított a boszorkányok ellen. A híveket prédikációkban „világosították” fel a boszorkányok mibenlétéről és leleplezésük, megbüntetésük módjáról. Az akkor teljesen papi kézben levő iskolákban “tudományos” előadásokon tanították az ifjúságnak a boszorkányok tulajdonságait.

A hazai joggyakorlat nem tekintette kivételes bűnnek a boszorkánykodást, s így nem is alkalmazott rendkívüli eszközöket, ugyanúgy járt el, mint a gyilkosságoknál. A vízpróbát, mely az 1700–1730 közötti években volt a legintenzívebb, néhol alkalmazták, néhol nem. Területi kiterjedését tekintve Erdélyből, a Felvidék keleti részéről, tiszántúli területekről és a Partiumból származik az adatok túlnyomó többsége. Több típusba sorolhatjuk a boszorkányfűrésztéseinket, ezek területi kiterjedése eltérő:

1. Tömeges boszorkányfűrésztés

2. Egyéni boszorkányfűrésztés

3. Spontán boszorkányfűrésztés

4. Hatósági boszorkányfűrésztés

5. Átmeneti típus (a hatóság a spontán boszorkányfűrésztésbe avatkozik bele)

E fűrésztésnek több funkciója lehetett: A tanúvallomásokban az esőt elkövető boszorkányokról és esővarázslatra utaló elbeszéléseket olvashatunk. Ebből következik az esővarázsló funkció, amely egyébként máig fennmaradt a magyar pástorkultúrában. A másik funkció pedig egyértelműen a büntetés.

A vádlott beismerését nem tekintették szükségesnek a halálos ítélethez, így a tortúrát többnyire nem alkalmazták oly kíméletlen kegyetlenséggel, mint a nyugati országokban, de azért nem maradt el a kínzás. A jegyzőkönyvek azonban, különösen a XVI-XVII. században, nem említik, csak a hóhér számadataiból, s egy-egy elejtett megjegyzésből tudjuk, hogy a vallatásnál a hazai bírák is alkalmazták a csigázást, a spanyolcsizmát, a létrát, a viasszal való megcsepgettetést.

A kivégzés előtt kicsikarták a vádlottból a vallomásában a „bűntársak neveit” is. Csak

ritkán fordult elő, hogy a külföldi joggyakorlatnak megfelelően a vádlott sorsát a valamásától tegyék függővé. Ilyen esetben, ha beismerte a bűnösségét, megégették, ha állhatatosan tagadott, száműzték. Sok asszony azért került bajba, mert tehetetlen haragjában átkozódik, fenyegetőzik. Sokszor abból kerekedett a boszorkányság vádja, hogy a szomszéd tehene rosszul tejtelt, rosszabb minőségű tejet adott, mint a „boszorkányé”. A rontásnak az volt a bizonyítéka, ha az állat rábőgött a boszorkány házára, vagy be akart oda menni. Ha vannak gyermekei a szerencsétlennek, azok tovább hordják a gyanú terhét. A közfelfogás szerint a boszorkány átadja a „tudományát” a lányainak, így sokszor a lány is az anyja sorsára jut. Szerelmi varázslat űzése gyakran szerepel a vádak között. A hatóságok azokra is keményen lesújtottak, akik helytelenítik az eljárásukat, vagy nem hisznek az elítélt boszorkány bűnösségében. 1682-ben találunk először említést arról, hogy a boszorkány a Szent Gellért-hegyre jár. Arra nincs példa, hogy kisgyerek került volna boszorkányság vádjával a bíróság elé, de mint tanúk, sőt koronatanúk gyakran szerepeltek. A perekben a tanúk vallomása volt a döntő. A vallomásokból sötét kép bontakozik ki: mérhetetlen szegénység, nyomor, számtalan természeti csapás, háborúk, fosztogatások, szörnyű betegségek, amelyekkel tehetetlenül áll szemben a tudatlan, agyonijesztett lakosság.

A vádlottak általában a szegények között is a legszegényebbek voltak, akiknek a legtöbbje értett a gyógyításhoz, füvekhez, és ismer különféle ősi babonákat, s maga is hiszi, hogy varázsolni képes. A bíróság tagjai úgy érzik, ezzel a kóbor, bűnös aljanéppel szemben a legszigorúbban kell eljárni, különben mindent és mindenkit tönkretesznek. Sokszor azért került bajba a falusi javasasszony, mert magára vonta a földesúr vagy a falusi bíró haragját. A földesúr időnként maga is igénybeveszi a boszorkányt, s ha

nem gyógyítja meg, hajdúival elfogatja s megkínoztatja, majd átadja a megyei bíróságnak. A falusi bírónak is nagy hatalma volt. Előfordult, hogy a barátainak, rokonainak, a jómódúaknak kedvezett és a szerényeket nyúzta. Ebből aztán sok súrlódás és veszekedés adódott. Különösen az asszonyok száját volt nehéz befogni; amelyikük nagyon szidta a bíró igazságtalanságát, könnyen került boszorkányság hírébe s borsószalmára.

A több száz boszorkányper között csak tizenhárom olyat találunk, ahol a vádlott köznemes. Ezeknek a kimenetelét néhánytól eltekintve nem ismerjük, valószínűleg sok esetben meg sem indították az eljárást. Csupán egyetlen nemesasszonyról tudunk, akit megégették. Még ritkábban fordult elő, hogy főrangú asszonyok ellen emeltek ilyen vádat. Mátyás humanista udvarában Beatrix királynő annak tulajdonította meddsőségét, hogy Corvin János anyja megbabonázta. De ennek a rágalmazásnak szerencsére nem lett következménye. Ezenkívül a Báthory-családnál is több ízben is találkozunk a boszorkányság vádjával.

Az előkelők elleni perek többnyire politikai jellegűek voltak, az alulmaradt párt vagy csoport tagjai ellen irányultak, ezek teljes megsemmisítését, rossz hírbe keverését célozták. Ezekben a perekben az anyagi érdek is szerepet játszott, hisz volt mit elkobozni. De akármi is volt az indíték, ezekkel a vádlottakkal másként bántak, mint a szegényekkel, s egyikük sem került a kínpadra, sem máglyára.

A kutatások eredménye azt bizonyítja, hogy az 1700-as évek elején szaporodni kezdő boszorkányperek száma hosszú ideig nem csökken; közel 50 éven át – 1756-ig – szinte változatlan erővel sújtotta a „magicus” személyeket a törvény ereje. Bár Mária Terézia 1756. január 26-án kiadott általános jellegű, majd az azt március 26-án követő rendeletét a boszorkányság címén indított perek számának erős csökkenése követte,

annak végrehajtása még évekig sem maradtalan. A legfelsőbb utasítás ellenkezést váltott ki a törvényhatóságokból és az úriszék bíraskodás jogával bíró földesurakból, jogaik csorbításának vették a rendelkezést és esetenként a legátlátszóbb ügyekkel igyekeztek megkerülni a betartását.

1768-ban a királynő végleg betiltotta a boszorkánypereket, de e határozott rendelkezést sem követte azok teljes megszűnése. Más jogcímen még továbbfolyt a boszorkányüldözés.

A boszorkányperek számának említett emelkedése Békés vármegyére is jellemző volt. A jelenben folyó kutatások mintegy száz olyan személy nevét gyűjtötték össze, akik az 1700-tól folytatott eljárásokban szerepelnek. A lezáruló korszak legnagyobbjának mondható persorozata éppen a korlátozó rendelkezés kiadásával egyidőben – 1755 őszétől 1756. március 31-ig – zajlott le.

Nem érdektelen Békés megye múltjából a boszorkányokat idézni, mert a boszorkányperek iratai sok anyagot nyújtanak a műveltségi fok megítéléséhez, a kor szemléletére, a gazdasági viszonyokra, a társadalmi rétegek jogállására vonatkozóan. A boszorkányperek vádlottjai között minden társadalmi réteg képviselve volt, de mégis a legtöbb a szegény, földhözragadt ember.

Gyula várából a védősereg Mehmed basa vezetésével 1695. január 18-án kivonult, és ezzel a 129 évig tartó hódoltság végetért. A török háborúságokban a megye hajdan népes falvai, városai elpusztultak. Békés megye 130 községéből csupán hét maradt, melynek lakosai voltaképp nomád életet folytattak és földalatti kunyhókban, úgynevezett putrikban laktak. Amikor a királyi kamara egyik tisztviselőjét leküldte, azt jelentette, hogy a békés megyei lakosság többnyire rablókból és tolvajokból áll, s a vadállatok úgy elszaporodtak, hogy Gyuláról Szolnokra menve a pusztán egy egész falka vaddisznó támadta meg. Sötét kép ez: leégett otthonok, éhes

vadállatok kóbor csapatai, elvadult természet, az emberek szegénysége, a félelem, az elhagyatottság érzése.

A királyi kincstár a török kivonulás után elfoglalta ugyan magának Békés megyét, mint gazdátlan birtokot, de mind gazdasági, mind politikai szempontból csak akkor javult a helyzet, amikor Harruckern János György császári és királyi élelmezési biztos és kamarai tanácsos megkapta a „békés megyei fiskális jószágokat”²⁵ Ezt a környezetet figyelembe véve kell szemlélni a Gyulai Állami Levéltár régi írásai között megtalálható boszorkányperek részleteit, azok vádlottjainak tragédiáját.

Ha egy személlyel kapcsolatban – a neki tulajdonított gonosz cselekedetek miatt – megindult a szóbeszéd, az előbb vagy utóbb a hatóságok tudomására jutott. Ez kétféle módon történhetett meg: A hatóságok kezdeményezésére, amikor a helységben általános vizsgálatra kiküldött magasabb rangú közigazgatási tisztviselők feladatainak egyikének kapták az esetlegesen ott lévő boszorkányok felderítését. Ebben az esetben a helybeli előjáróknak kellett az erre vonatkozó kérdésekre válaszolniuk. A másik mód lakosság jelentései alapján történt, amikor a magukat boszorkányok által kínozottnak tartó emberek tettek jelentést az előjáróknál. A tanúvallomásokban többször találunk olyan kijelentéseket, hogy a vádolt személyt megfenyegették, tetteiről jelentést tesznek a bíráknak. Akár az egyik, akár a másik módon került valakinek a neve a boszorkánynak tartott listájára, rövidesen megindult ellene az eljárás. Mivel már a gyanús okok is olyan súlyos bűnök elkövetését feltételezték, melyek azonnali intézkedést követelnek meg, a vád alá helyezett nagy részét azonnal elfogatták és a vizsgálat lefolyásának idejére a vármegye börtönébe zárták. Az elfogadás egyet jelentett a halálos ítélettel, a börtönből az út csak a máglyához vezethetett. A vád alá helyezés után megindult a bizonyítási eljárás, melynek legfontosabb részét a tanúk vallomásai képez-

ték. Annak ellenére, hogy a gyakorlat szerint a boszorkányperekben hozott ítéletek kimondásához Magyarországon nem volt feltétlenül szükséges a vádlott beismerő vallomása, a tanúvallomások és a tárgyalási jegyzőkönyvek anyag mellett számos, a vádlottak vallomását rögzítő perirat is található.

A vádlottak által tett vallomásokot két csoportra oszthatjuk: az önkéntes – *benignum examen* – és a tortúra alatt tett – *torturale examen* – vallomásokra. Az önkéntes vallomásokat önkéntesnek csak annyiban lehetne mondani, hogy a vádlotthoz „a miért vagy fogva” kérdés hangzott el, amely egyébként minden kihallgatásban a per tárgyát érintő első érdemi kérdés volt. Nem szerepel tehát a boszorkány szó, annak *önként* történő kimondása a vádlottra várt volna. Magától értetődő azonban, hogy a boszorkányságot önként egyik vádlott sem vállalta. Elmondták, milyen okok miatt kerültek a bíróság elé, beismertek a vádpontok között lévő cselekedeteket is, de soha sem olyan értelmezést adva a szavaknak amit a boszorkányság nyílt beismeréseként értelmezhettek a vádlók. Ami a „*benignum examen*” közben elhangzott, azt a vádlott védekezésnek szánta. Úgy gondolta sikerül meggyőzni a bíróságot ártatlansága felől. Látszólag így is volt, ám a bírák tudták: ennek a vallomásnak alig van értelme, az ítélet alig ha kétséges. Tudták azt is, hogy amit a vádlott „önként” nem vallott be, az rövidesen elhangzik majd a kínvallatás közben.

A boszorkányperek túlnyomó részében alkalmazásra került a tortúra. Nem is annyira a „beismerő” vallomás kierőszakolására, hanem részben elrettentő példaként, részben a vádlott feltételezett boszorkánytársai személyének felfedezésére alkalmas eszközként. A kínpadra vont áldozat fölé hajoló bíró kérdezhetett bármit, megkapta a remélt választ. Sorakozhattak tehát a képzelet diktálta kérdések és jegyezhetette a jegyző a válaszokat.

A tanúk által elmondottakat perdöntő bizonyítékként fogadták el. A vádlottak fe-

lett tulajdonképpen egy közvetett formában teljesedő néptételel döntött; a bírák szerepe csak annyi volt, hogy a saját döntésükkel szembesítsék azt. Annak oka pedig, hogy mindez megtörténhetett, az volt, hogy az ügyész és a bíróság tagjai maguk is hittek a boszorkányok létezésében.

A tanúk vallomásának felvétele a helyszínen történt egy bíróság által, amiben esetenként az úriszéki jogát gyakorló uradalom képviselője is részt vett. Többnyire azonban az érdekelt helységek előljárói folytatták le a kihallgatásokat, amelyekről jegyzőkönyvet készítettek.

A jegyzőkönyvek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a tanúvallomások nem adtak választ arra a kérdésre, ami miatt a perek tulajdonképpen folytak. A lényegbevágó kérdés ugyanis az volt, hogy aki ellen vallanak, az boszorkánynak tartható-e? Erre egyértelmű választ egyetlen tanú sem adott: „...*nem meri ugyan világosan boszorkánynak mondani...*” Sok tanú elkerüli a kérdésnek ezt a részét, mások pedig másoktól hallottakat vallják. Egyik-másik tanú azután szinte folytatja tanútársának vallomását, nevet is mond, de nem hangzik el a boszorkány szó. Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a következő „de” után el nem mondják, mi miatt gyanakszanak a vádlottra, fel ne sorolják azon mesterkedéseinek hosszú során, amire csak boszorkányok lehetnek képesek. A gyanús okokból lett aztán a vád és bizonyíték arra, hogy boszorkány áll a bíróság előtt.

A jegyzőkönyvek mondataiból kitarul a babona szellemi rabságában vergődő ember gondolatvilágában élő boszorkányhit sok részlete. A varázslatos cselekedeteik is felsorolásra kerültek, amikről a tanúk állítják, hogy saját szemekkel látták, saját füleikkel hallották. Boszorkányok úgy változtatják alakjukat, ahogy a kedvük tartja. Saját képükből szempillantás alatt állattá (fehér macska, fehér kutya, farkas, ló, bika) válnak, vagy éppen fordítva.

A szeghalmi Koós Andrásné Török Mária periratában olvashatjuk, hogy az egyik tanú vallomásaiban állítja: „Koósné kutyá képeben szeretett az emberekhez férkőzni...” A szeghalmiak babonás hite szerint a boszorkányok rendszerint agár képeben jelennek meg. Ha akarják, láthatatlanná tudják magukat tenni, útjukat szokatlan és félelmetes zörejek kísérik. Éjszaka hirtelen fényességgel telik meg körülöttük és amint például csukott ablakon át távoznak áldozatuktól, egyszerre ismét sötét lesz.

Majd a panaszosokon elkövetett tetteik, károkozásuk felsorolása következik: embert és állatot egyaránt megrontottak; megnyomják az embereket, betegséget okoznak, amelyek gyógyítását ezután megtagadják; a beteget gyógyítás címén kínozzák, növelik baját, fenyegetnek és be is váltják fenyegetésüket; károkat okoznak. Mindez addig folyik, amíg az áldozat ki nem engeszteli haragjukat. Egész családok esküsznek az elmondottak valódiságára. De csak bizonygatnak, és nem bizonyítanak. Ennek ellenére a vád helyessége felől nincs kétsége sem az ügyésznek, sem a bírának; a vádlott sorsa így is beteljesedik. Amit elmondanak a tanúk, azt a kánpadon meg lehet ismételtetni, csak kérdezni kell a testileg-lelkileg meggyötört embert és választ ad bármire. A halálos ítéletet már ismeri, nincs tehát veszteni valója.

A tanúk az okozatok mellett áldozattá válásuk okairól is beszélnek: jelentéktelen kérések megtagadása, egyezségek teljesítése körül keletkezett viták, hanyag munka miatti „megpirongatás”, a kiváltó okok nagy része, de például házassági ajánlat visszautasítása is előfordul a bosszúra okot adó sérelmek között. És egyetlen kis sérelem sem maradhatott megtorlás nélkül, mivel a boszorkányok igen sértődékenynek bizonyultak, bizonyosra lehetett venni, hogy rövidesen elégtételt szolgáltat majd magának.

Az érintettek bizonyára számítottak is erre, aminek következtében egy feszült

idegállapot uralkodott el rajtuk és ebben az állapotban minden váratlan jelenség, egy bútordarab roppanása, egy kivágódó ablak-tábla, megindította képzelődések egész sorát. Másnap azután, visszaemlékezve a szorongás órájára, boszorkányokkal átélt kaland egészét kerekítette ki a mesélő.

Így történhetett Kertész István gerlai lakossal is, aki Harcsás Istvánné elleni perben ezt nyilatkozta:

„Tavaly éczaka az ágyban fekvívén Feleségüstül az Házba ben, semmit sem aludtam, egyszer csak nagy zörgést hallok, az ablakon nyígyen bejűnek Kiss Istvánné, Rókané, Harcsásné, az a Herczeg vén napa legutóljára jött be, s a fejem feliben állnak mind a nyígyen, Ezt mondják: igen szeretik ezek egymást vegyűk el tüle a feleségét. Én arra megöleltem a Feleségem s fel költöm, Fel kelvén, a Feleségemmel egyűtt kifutunk az ajtón, hogy nagy zörgéssel kimentek had Láthassuk Őket, de nem láthattuk”.⁶

A szóváltás után hosszabb vagy rövidebb idő elteltével a boszorkánnyal szembe került család valamelyik tagján bármiféle betegség is jelentkezett, azt nem okozhatta más, mint a vád alá került személy, esetleg annak társa. Bosszúból rontás szállt a házra, amitől azután igen nehéz volt megszabadulni, viszont meg volt annak is a módja. Egyik a boszorkány kiengesztelése, hiszen a legeredményesebben az segíthet, aki ártott. Arra nem is gondoltak, hogy a gyanúsított személy nem ért a gyógyításhoz. Ha a segítséget megtagadta, csak tetézte a bűneit.

A bajok elhárításának másik módja volt hozzáértő személy segítségét kérni a boszorkány ellen. Ezzel a gyógyítással „hivatalosan” foglalkozó emberek paradox módon, sok boszorkányos elem közbeiktatásával, gyógyfüveikből főtt orvosságaikkal felül tudtak kerekedni a betegségekben és a boszorkányokkal szemben alkalmas eszközökkel, tennivalók ismeretével is bírtak. Igaz, ezek az orvosságos személyek állandóan ki voltak

téve annak a veszélynek, hogy boszorkány-nyá kiáltják ki őket. A vallomások tanúsága szerint a segítség általában eredményes volt, főként abban, hogy az ellenlépés nyomán lelepleződött a bűnös személye.

Összegezve a tanúvallomások mondani-valóját, megállapíthatjuk, hogy a tanúskodások alig voltak többek a fantázia kibontakozásánál. A képzelőerő diktálta „megállapítások” a jog azonos gondolkodású képviselői felé hangzottak el, akik emiatt a mai szemmel nézve legképtelenebbnek mondható részletekkel szemben sem éltek ellenvetéssel. Így válhatott cáfolhatatlan tényné és az ítélet alapjává mindaz, amit a tanúk „hitük szerint” elmondtak.⁷

Érdekes a dobozi főboszorkány pere:

Doboz, 1716: A falu lakosai panaszkodnak, „hogyan sok a veszedelem a közösségben, ki maga, kinek családja, tehene van örökös bajban... napirenden van a rontás, vesztés... nagy csapás az, ha a faluban boszorkány van, hát még, ha annyi. mint Dobozon”.

Sánta Mátyásné állott a legnagyobb hírben. Ő volt a feje a boszorkányhadnak. Sok panaszra és kérésre Csipkés Komáromi György alispán megbízta Bölcskey Miklós szolgabíró, hogy vizsgálja meg az ügyet és elindult az eljárás. Az iratok szerint 37 tanút idéztek meg. A periratban három kérdés szerepel, melyekre a tanúknak felelni kellett:

1. Tudod-e, láttad-e, hallottad-e Doboz Sánta Mátyásnének, Anna asszonynak nyilvánvaló ördögségét és boszorkányságát?

2. Ha ördögi mesterségével, varázslással valakit megkötött, vagy fenyegetés után valakit megvesztett vóna?

3. Kicsoda vóna ebben jó tanú megmondani tartatik a Fatens (valló).

A 6. tanú Szegedi Jánosné (25 éves) volt: „Nála laktam Sánta Mátyásnénél, hogy tülle el mentem, erősen megfenyegetett, hogy ha elmegyek tülle azt mondta, Amely Tejet az Anyámból kiszoptam, megsiratom, s énnékem az olta nincs tejem, a gyermekemet nem szop-

tathattam, a fenyegetés után kötés esett rajtam, mint egy két hólnappal. Tudom, hogy ő kötött meg engemet.”

Érdekes még a 16. tanúnak, Hajdú Jánosnének (50 éves) a vallomása: „A lakodalmas háznál lévén Sánta Mátyásné magammal edgyütt főzött a magam gyermekeim elakarván onnan menni házbul ki is ment. S Sánta Mátyásné hitta vissza a Fiamat, hogy hívására vissza nem ment, megfenyegette, várjál nem jössz vissza de: megbánod, és azon étszakán a Fiamnak a lába ki tekeredett nem tudom ha: az ő ördögsége miatt e vagy sem.”

A 20. tanú Szabó György (25 éves): „Láttam valami Csontot a Sánta Mátyásné Leányának a Párnájából vettek ki, melyet kötésnek mondtak, hallottam hogy azon Párnán nem nyughattak míg a Csontot belőle ki nem vették.”

A 30. tanú Kis István „Doboz Ember” (30 éves): „Hallottam, hogy mondotta magamnak Kis Istvánné, Sánta Mátyásné vesztette meg a Bátyámat ha: Én meg nem gyógyítottam volna abban kellett volna meg halni.” (Ezt a vallomást a kihallgatást végző szolgabíró az irat szélén megjegyezte nyilván azért, mert itt hallott először Kis Istvánné kuruzslásáról, akit később perbe fogtak.)

35. tanú Pap Mihály dobozi (22 éves): „Egykor tűz mellett fütözvén és ülven, Sánta Mátyásnével nem maradhattam reám jöven Csiklandozott, harapdált, de: nem lévén kedvem semmühez: megfenyegetett, s rajtam nagy fájdalom esett, mondom az édes Anyámnak hijja elő Sántánét had kennyen meg: eljött hozzám nagy hamarjával s meg kent, azt mondotta hólnap semmi gondgya nem leszen, a kenés után csendesen alhadtam, nyugodtan másnap egészségben keltem felis...”

A per tárgyalására a vármegye törvényszéke 1716. április 27-én ült össze Füzesgyarmaton Csipkés Komáromy György alispán elnöklete alatt és Bölcskey Miklós szolgabíró jelenlétében. A vérbíróság 11 tagból állt, de az iratok a bírák neveit – az előbb

említettéken kívül – nem tartalmazzák.

Az alispán képviseletében a megyei tisztii ügyész, Tolnay István a következőket terjeszti elő: a vádlott, amint a múltban, ugyanúgy a jelenben is ördögi mesterkedést gyakorolva nemcsak kiskorúakat, hanem nagykorúakat is megrontott gonosz varázslatával. Minthogy az ilyen gonoszságokat a megégetés büntetésével tiltották az ország törvényei és közszokása szerint, kívánja a tanúkat meghallgatni, és az alapján a vádlott nőt kínzásra ítélni. A védőügyvéd, Kövér Péter kérelmezte a vádlott vád alóli felmentését, kérését elutasították. 1716-ban Füzesgyarmaton Sántánét megégették.

Amikor már kevesebbszer lobbantak fel a máglyák...

A boszorkányhit a középkorban nemcsak a tanulatlanok körében élt, hanem a műveltebb emberek között is. A boszorkányok létét tudományosan megállapított ténynek tekintették.

Voltak olyan bátor emberek, akik nem törődve a következményekkel, felemelték a szavukat a kegyetlen boszorkányüldözések, sőt a boszorkányokban való szilárd hit ellen.

Már a XVI. század elején kijelentette a nagy tudású Cornelius Agrippa von Nettesheim, hogy mágia nem létezik; azok a jelenségek, amiket varázslásnak tulajdonítanak, vagy csalás következményei, vagy eddig nem ismert természeti tünetény. Brüsszelben egyévi fogságra ítélték.

Nettesheimnek számos követője akadt, s közben nagyot haladt a világ. A tudomány, a technika, a termelés mérőföldköveket lépett előre. A boszorkányhit bátor tagadóinak szavai egyre termékenyebb talajra hullottak, egyre többen ismerték fel, hogy boszorkányok nincsenek, a varázslás nem lehetséges, hogy a betegségeknek, rossz termelésnek,

természeti katasztrófáknak természetes okai vannak.

A katolikus és protestáns egyházak hivatalos körei ellenségesen nézték ezt az egész fejlődést, amely mind szűkebb térre szorította a vallásos hiedelmeket. Keményen védték állításaikat. Még 1758-ban hóhérral égettetett meg a katolikus egyház Tridentben egy könyvet, amely helytelenítette a boszorkányüldözést.

A katolikus és protestáns lelkészek könyváradatban támadták a vakmerőket, akik tagadni merték a boszorkányságot. Érvelésük a mérhetetlen emberi butaság és vakmerőség tárháza. A legfantasztikusabb betegségeket és gyógyulásokat hozták fel állításuk megvédésére. Sok helyen a kolostorokban még működött az ún. boszorkánypáter, a boszorkányszakértő. Még a XVIII. században is számos embert kínoztak meg.

Franciaországban már 1672-ben betiltotta a kormány a boszorkánypereket. A XVIII. század elején ugyan még folyt egy-két per varázslás címen, de ezek közül csak egy volt tragikus kimenetű. Angliában, 1682-ben szűntek meg a kivégzések. 1712-ben még folyt boszorkányper, de nem szabtak ki halált. Skóciában utoljára 1772-ben végeztek ki ilyen váddal egy asszonyt. De még 1736-ban is előfordult, hogy a tömeg megölt „egy boszorkányt”.

Nálunk a XVIII. század elején még tetemes a boszorkányperek száma. Ennek alapvető okai valószínűleg az ország súlyos helyzete és a polgárháború pusztításai lehetnek. Az uralkodó osztály a nép „elszemtelenedését” a sátán elhatalmasodásának tudta be, s a boszorkányperekkel próbálta megfékezni. E perekben a vádak még sokkal vadabbak voltak a korábbiaknál. Gyakran merült fel a vád, hogy a gyanúsított a Szent Gellért-hegyre jár; kenőcs segítségével repülni tud; „embereket megkantároz és nyargalozik rajtuk”; dióhéjban, vagy szítán közlekedik a folyón. Emlegetik a boszorkányok összejöveteleit, továbbá,

hogy szélvészt, jégesőt is tudnak támasztani. Ezek a vádak szerepelnek a hírhedt szegedi boszorkányperekben.

1713-ban merült fel első ízben hazánkban a sátánnal közösülés vádja, egy hetven éves nagyszabeni nőt ezért fejeztek le és testét a máglyára vetették. 1719-ben először merült fel nálunk a szentelt ostyával történt varázslás vádja, amely külföldön már régóta szerepelt ilyen perekben.

Az 1700-as évek első évtizedeiben nagy nyugtalanság jelei mutatkoztak Szegeden. Megnőtt a nincstelenek, koldusok és csavargók száma. A papok hangos szóval hirdették: minden baj a nép bűneitől fakad, ezek miatt érzi a város az Úr sújtó kezét; gyakran emlegették az ördögöt és a vele cimboráló gonosz embereket. A vallomásokból kitűnik, hogy a bírák azt szedték ki a vádlottakból, amit hallani akartak. A szegedi per Európa-szerte nagy port kavart. A „Frankfurter Zeitung” terjedelmes tudósítást közöl róla, de érdekes módon még bővíti a vádak: az egyik bába 2000 gyereket keresztelt meg az ördög nevében, egy nagyon kövér boszorkány csak másfél latot nyomott. Külföldön többször végeztek ki embereket azért, mert „farkassá változtak”, és így kárt tettek. Nálunk 1758-ban merült fel először ez a vád.

Ósidók óta mindenütt a világon élt az a hit, hogy vannak halottak, akik nem tudnak a sírban nyugodni, feljárnak, háborgatják az élőket és kiszívják a vérüket. Leggyakrabban denevér alakban képelték el ezeket az ún. vámpírokat. A boszorkányperekben nálunk ez a vád csak egyszer-kétszer bukkant fel. Igen ritkán, de előfordult a XVIII. században a kincsásással összekötött varázslás. Míg egyes, a polgári fejlődésben előrehaladtabb országban mind többen emelték fel szavukat a szörnyű perek ellen, nálunk a XVIII. században az uralkodó osztály és az értelmiség rendkívül hitt a boszorkányokban. Az elő halvány kétség nyomát egy 1716–1717-es segesvári perben látjuk.

Az 1718–1721-ben Szebenben folyó boszorkányperekben a bírák már haboztak az ítélethozatalnál, ezért a „Boszorkányok pörölye” című mű álláspontját képviselő bécsi és a haladottabb felfogást valló lipcsei egyetemhez fordultak. A lipcseiek a vádlottak felmentését javasolták, a tanács ezt fogadta el. De a bíróságok többsége továbbra is a régi felfogás híve volt, s így még a XVIII. század közepén is egyre folytak a boszorkányperek. Közben mind külföldön, mind hazánkban egyre erősödött a felvilágosodás híveinek a hangja és a perek megszüntetését követelték.

1756-ban Mária Terézia elrendelte, hogy a varázslási és boszorkányperekben ezentúl a halálra, vagy tortúrázásra szóló ítéleteket nem szabad végrehajtani, hanem fel kell terjeszteni a Helytartótanácshoz. Több megye törvénykezési jogainak csorbítását látta ebben és attól félt, hogy e perek nélkül nem tudja majd kordában tartani az „aljanépet”, ezért hevesen tiltakoztak. Végül a kormányzat keresztülvitte az akarát és a felterjesztett perekben a Helytartótanács általában a felmentés mellett döntött. 1758-ban a királynő újabb rendelete szerint a boszorkánysággal vádolt személyeket Bécsbe kell szállítani. E rendeletekkel valószínűleg ki akarták ütni ezt az erős fegyvert, a boszorkánypereket, a központosítással szembe szegülő helyi hatóságok kezéről. Röviddel ezután azt is elrendelte a kormány, hogy a hatóságok ne is tárgyalják többé a boszorkányok elleni pereket, hanem terjesszék fel a gyanúokat a Helytartótanácshoz. Itt külön bizottság alakult a perek felülvizsgálatára. A megyéket nem volt könnyű meggyőzni.

Egészen biztos, hogy sok magyarországi per anyaga elveszett, több mint Franciaországban vagy Angliában, a perek száma tehát jóval magasabb volt, mint 554. De még ebben az esetben is alacsony ez a szám a nyugati szomszédainkhoz viszonyítva. Ez több körülményre vezethető vissza: az ország a XVI–XVII. században viharos időket élt

át, a közigazgatás nem működött szabályosan, a csavargóknak, a gyanús személyeknek könnyű volt eltűnniük, hiszen elegendő volt, ha átmentek az egyik megyéből a másikba, vagy éppen a hódoltsági területekre. Másik ok: a magyarországi egyház befolyása kisebb volt, mint a nyugati országokban. A XVIII. század második felében Ausztrián és Magyarországon kívül Európa számos más területén is megtiltották az ilyen pereket. A legutolsó európai boszorkányperek egyike a svájci Glarusban folyt egy cselédlány, Anna Göldli ellen.

Feltűnően sokáig folytak a perek Mexikóban. Még 1877-ben is égettek boszorkányokat. Ez nem véletlen, hiszen ebben az országban rendkívül erős befolyást gyakorolt a katolikus egyház, ami még a XIX. században is ragaszkodott a régebbi nézeteihez. Mialatt a technika és a tudomány fényes eredményeket ért el, az egyház minden rendelkezésére álló eszközzel védte a régi sötétséget. Ilyen körülmények között nem szűnt meg a boszorkányhit, s bár a hatóságok abba hagyták a pereket önkényesen, törvénytelenül mégis tovább tartott az üldözés. Angliában például 1731-ben meglincseltek egy öregasszonyt, mint boszorkányt, 1863-ban pedig varázslás miatt halálra kínoztak egy aggastyánt.

Epilógus

Az inkvizíció, a boszorkányüldözés szomorú, sötét fejezetei az emberiség történelmének. Nemcsak azt kell tekintetbe venni, hogy hány ember pusztult el miattuk és hány embert tettek szerencsétlenné, hanem azt is, hogy milyen szörnyű hatást gyakoroltak, milyen erőteljesen segítették a feudális rendszer fenntartását, a nép elnyomását és hogyan terjesztették a tudatlanságot, vak rémületet, babonát, akadályozva a tudomány fejlődését.

Talán még ma sem szabadultunk meg

teljesen káros következményeitől.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BRENCÁNY JÁNOS: *Orvosi szótár. Idegen orvosi kifejezések magyarizata V.* Budapest, 1975, Terra.
- BRIAN INNES: *A kínzás és kínvallatás története.* Nagykanizsa, 1998, Copyright Canissa Kiadó.
- BURIÁN JÁNOS (szerk.): *Latin–magyar szótár. II. (A középkorok számára).* Budapest, 1909.
- GECEI LAJOS: *Tanúk és vádlottak vallomásai. A Békés vármegyei boszorkányperekéből.* Békéscsaba, 1984, Tevan Andor Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola.
- GUSTAV JAHODA: *A babona lélektana.* Budapest, 1975, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- KISS ANDRÁS: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszoris paráznák.* Budapest, Kolozsvár, 1998, Kriterion Könyvkiadó.
- KULCSÁR ZSUSZANNA: *Inkvizíció és boszorkányperek.* Budapest, 1961, Kossuth Kiadó.
- MÁRKUS DEZSŐ DR.: *Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvénycikkek.* (Corpus Juris Hungarici). Budapest, 1899, Franklin Társulat.
- MÁRKUS DEZSŐ DR.: *Magyar Törvénytár betűrendes tárgymutatója. 1000-1902.* Budapest, 1905, Franklin Társulat.
- PANDULA ATTILA: *Kivégzés, tortúra és megszegyenyítés a régi Magyarországon.* Eger, 1989, Dobó István Vármúzeum.
- PÓCS ÉVA (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában.* Budapest, 2001, A Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszék és a L' Harmattan Könyvkiadó közös sorozata.
- TORRENTE DEL BOSQUE: *Kínzások és kivégzések Magyarországon.* 2004, Vagabund Kiadó.
- VERESS ISTVÁN: *A titokzatos macska.* Budapest, 2001, Sensus Kiadó.

JEGYZETEK

- ¹ Corpus Juris Hungarici 35.
- ² Burián 734.
- ³ Corpus Juris Hungarici 61.
- ⁴ Uo. 113.
- ⁵ Gecei 6.
- ⁶ Uo. 14.
- ⁷ Uo. 14.